

Socioprostorna uvjetovanost odnosa prema prirodi¹

Antun Šundalić²
Željko Pavić

Ekonomski fakultet u Osijeku, Osijek, Hrvatska
e-mail: antun.sundalic@efos.hr; zpavic@xnet.hr

SAŽETAK U radu se empirijskim anketnim istraživanjem (N = 608, klaster uzorak, područje Slavonije i Baranje) nastojalo utvrditi u kojoj je mjeri mjesto stanovanja (selo – grad) povezano s odnosom prema lokalnim (zagađenost vode, zraka...) i globalnim ekološkim problemima (globalno zatopljanje, ekološke katastrofe...). Također se pokušalo utvrditi razlikuju li se urbani i ruralni stanovnici u svom vrednovanju odnosa čovjeka i okoliša, te načinu rješavanja suvremene ekološke krize. Rezultati pokazuju da su stanovnici ruralnih područja podjednako zabrinuti za globalne ekološke probleme, manje od stanovnika gradova zabrinuti za lokalne ekološke probleme, kao i da su u manjoj mjeri kritični kada je u pitanju čovjekov utjecaj na prirodu, te da rjeđe vjeruju u potrebu za radikalnijim promjenama u načinu života i odnosu prema prirodi. Ovakvi nalazi mogu biti objašnjeni jačim narušavanjem prirodno-ga okoliša u gradovima, kao i mogućom manjom izloženošću ruralnih stanovnika ekološkom načinu razmišljanja, informacijama i ekološkim pokretima. Iako razlike između gradskih i seoskih stanovnika ostaju i kad se kontroliraju sociodemografske varijable (spol, dob, stupanj obrazovanja, imovinski status), relativno mala protumačena varijanca ukazuje na mali utjecaj mjesta stanovanja na ekološke stavove koji su mjereni u ovom istraživanju.

Ključne riječi: selo, grad, ekološki stavovi, ekološki problemi, ruralna kultura, moderno društvo.

Primljeno: lipanj 2008.

Pribvačeno: studeni 2008.

¹ Članak je napisan u okviru rada na projektu *Posttranzicijski identitet ruralnog prostora Slavonije i Baranje* (broj 010-0792389-1365).

² Dr. sc. A. Šundalić redoviti je profesor sociologije na Ekonomskom fakultetu u Osijeku; Ž. Pavić, prof., polaznik je doktorskoga studija sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

1. Uvod i teorijske napomene

Nastanak modernoga društva, osim industrijalizacije, kapitalističko-tržišnoga načina proizvodnje i drugih socijalnih promjena, obilježavaju i promjene vezane za prostornu preraspodjelu stanovništva (urbanizacija) i jaču dominaciju grada nad selom³.

Selo je, naime, u ekonomskom, političkom i kulturološkom smislu dospjelo u podređen položaj u odnosu na grad. Grad je postao središte koncentrirane ekonomske i političke moći, a nositelj je i nove kulture modernosti, koju karakterizira povjerenje u znanost, racionalno i autonomno upravljanje društvenim procesima i vjera u bezgranični, linearni materijalni i kulturni napredak. Selo je, nasuprot tome, čuvalo tradicionalnu kulturu koja je živjela u skladu s cikličkim prirodnim ritmovima i lokalnim ekosustavom, kulturu u kojoj je priroda još uvijek osnovni resurs preživljavanja, pa kao takva postaje i sakralizirani predmet strahopoštovanja. Ne znači to, naravno, da čovjek i tada nije narušavao lokalne ekosustave – ravnoteža između čovjeka i prirode bila je dinamičke naravi. No, ovakvo narušavanje bilo je povezano s ratovima i demografskim porastom, a ne sa željom za beskonačnim napretkom i potrošnjom, kao što je to slučaj u modernom društvu.

Selo je bilo orijentirano na “ruralni metabolizam” kojega simboliziraju prirodni i obnovljivi resursi, zatim ideju ravnoteže i kontrole na lokalnoj razini i poštivanja prirodnih ciklusa, kao i svijesti o neraskidivoj vezi čovjeka i prirode. S druge strane, grad je obilježen “urbano-industrijskim metabolizmom” kroz usmjerenost na proizvedene resurse, ideju neravnoteže i krize, kao i svijesti o pravocrtnoj perspektivi (razvoju). (Cifrić, 2001.:33) Ovakav pretpostavljeni tradicijski odnos stanovnika sela prema prirodi inspiracija je i različitim suvremenim ekološkim pokretima i idejama (ekoanarhizam, ekosela, “*small is beautiful*”...).

Razvoj modernoga društva donosi kulturnu homogenizaciju, ne samo kao sve veću kulturološku sličnost različitih društava, nego i kao unutarnju homogenizaciju različitih dijelova istoga društva. Selo se tako detradicionalizira⁴, njegova se kulturološka posebnost svodi na folklorizaciju kulturnih formi istrgnutih iz njihovoga društvenog konteksta i povezanosti sa svakodnevnim životom, te na njihovo marketinško iskorištavanje u sklopu ruralnoga turizma. Stanovnike sela sve je teže razlikovati od stanovnika gradova, odlikuju ih slične vrijednosti i ambicije, s izuzetkom nešto drugačijih obrazaca društvenosti koji su posljedica maloga broja stanovnika, a ne kulturoloških posebnosti kao takvih. Stoga je i opravdano

³ Uspostavljanje gradova kao nositelja centralizirane vlasti zapravo je jedna od najvažnijih odrednica nastanka prvih civilizacija, no nastankom modernih društava jačina i obuhvat ove moći značajno se povećavaju.

⁴ Možemo reći da je selo zahvaćeno “ruralnim promjenama”, tj. neplaniranim i neočekivanim procesima, umjesto “ruralnim razvojem” koji bi obilježavale strukturne promjene, planirane, očekivane i priželjkivane (Cifrić, 1999.:389).

pretpostaviti da posebnost ruralnoga odnosa prema prirodi nije moguće tražiti u obrascima tradicionalne kulture kakva je nekada postojala. No, selo ipak predstavlja specifičnu zajednicu čiji je svakodnevni život jače uklopljen u prirodu – ruralni krajolik još uvijek čuva dijelove nekolonizirane prirodnosti. K tome, kako ističu Tremblay i Dunlap (1978.), jedan dio stanovnika sela još uvijek svakodnevno živi s prirodom baveći se poljoprivredom ili ekstraktivnim djelatnostima, a ovakva struktura djelatnosti može ih činiti zavisnijim od upotrebe prirodnih resursa – samim time i sklonijim ili nesklonijim konzervaciji okoliša. Drugačije rečeno, nedovoljna diverzifikacija gospodarskih aktivnosti može gospodarski rast i životni standard učiniti ovisnim od neumjerene upotrebe prirodnih resursa, pa se zbog toga stanovnici sela mogu protiviti ideji ograničavanja rasta u ime zaštite prirode. Ovakvi stavovi mogu se društvenom interakcijom i neformalnim lokalnim normama prenijeti i na stanovnike sela koji se ne bave poljoprivredom. S druge strane, gradovi su češće od sela suočeni s padom kvalitete svakodnevnoga života povezanom s narušavanjem okoliša (zagađeni zrak i voda, komunalni otpad, buka zbog prevelikoga intenziteta prometa i sl.), što se može reflektirati i na njihovu ekološku senzibiliziranost. Isto tako, razlike u demografskom sastavu ruralnih i urbanih područja mogu dovesti do različitih stavova prema okolišu. Naime, jedan dio razlika u odnosu prema okolišu između stanovnika ruralnih i urbanih područja mogao bi biti determiniran različitim sociodemografskim sastavom ovih područja, imajući u vidu da u selima, u usporedbi s gradovima, živi nešto starije, slabije obrazovano stanovništvo, lošijega imovinskog statusa.

Iz svih je navedenih razloga, unatoč kulturološkoj uniformizaciji, moguće pretpostaviti razlike u odnosu prema ekološkim pitanjima između ruralnih i urbanih stanovnika, a dosadašnja empirijska istraživanja uglavnom ih i utvrđuju⁵. Kako bi se empirijski provjerile navedene teorijske postavke, odnosno utvrdio utjecaj mjesta življenja na ekološke stavove, kao i utjecaj nekih drugih varijabli (obrazovanja, imovinskoga statusa, dobi i spola), provedeno je anketno istraživanje. Provedba istraživanja i istraživačke hipoteze opisani su u nastavku ovoga rada.

2. Metodologija i hipoteze istraživanja

2.1. Metodološke napomene

Podaci koji se ovdje koriste prikupljeni su empirijskim, terenskim anketnim istraživanjem u ožujku 2008. na uzorku od 608 stanovnika Slavonije i Baranje⁶. U istraživanju je korišten klaster uzorak u kojega su ušli stanovnici 20 sela i grada Osijeka, pri čemu je broj ruralnih ispitanika iznosio 402, a urbanih 206. Slučajni odabir proveden je u dva stupnja. U prvom su odabrana naselja koja će sudjelovati u istra-

⁵ Za pregled istraživanja vidjeti npr. Salka (2001.).

⁶ Istraživanje je provedeno u okviru projekta *Posttranzicijski identitet ruralnog prostora Slavonije i Baranje*.

živanju, a u drugom kućanstva i ispitanici unutar njih (slučajan odabir metodom zadnjega rođendana). Osobno anketiranje provedeno je u kućanstvima ispitanika koji su ušli u uzorak. Nadzastupljenost obrazovanih ispitanika, koja se pojavila u istraživanju, ispravljena je statističkim ponderiranjem podataka.

Upitnik korišten u istraživanju sadržavao je pitanja koja se odnose na različite dimenzije ruralnoga života. U ovome radu analiziran je dio upitnika koji se odnosi na ekološke stavove. Ispitanicima je ponuđeno 15 tvrdnji (uvjerenja i evaluativnih uvjerenja) koje se tiču odnosa prema okolišu i ekološkim problemima. Ispitanici su trebali odrediti svoj stupanj slaganja sa svakom od navedenih tvrdnji na skali od 1 (“uopće se ne slažem”) do 5 (“potpuno se slažem”). U upitniku je korišteno i nekoliko sociodemografskih varijabli. Dob se mjerila na intervalnoj ljestvici (brojem navršenih godina), stupanj obrazovanja na ordinalnoj ljestvici (nezavršena i završena osnovna škola, srednja škola, viša škola i fakultet), dok je imovinski status mjeran stupnjem zadovoljstva ispitanika vlastitim materijalnim stanjem (pet kategorija, od “uopće nisam zadovoljan” do “vrlo sam zadovoljan”). Korištene su i varijable spola i mjesta stanovanja (selo – grad). Podaci su obrađeni pomoću odgovarajućih modela deskriptivne i inferencijalne statistike.

2.2. Hipoteze istraživanja

Ekološke stavove moguće je mjeriti na različitim razinama općenitosti (od odnosa prema konkretnim ekološkim problemima do generalnih orijentacija prema prirodi), ispitivati njihove pojedine komponente (kognitivnu i afektivnu), usklađenost stavova s proekološkim tipovima ponašanja, ili ih pokušati uklopiti u širi model s vrijednosnim orijentacijama, uvjerenjima i evaluativnim uvjerenjima.

U ovom radu pokušale su se operacionalizirati različite razine ekoloških stavova, tj. različiti stupnjevi općenitosti, stoga je mjerni instrument uključivao kako tvrdnje o stanju lokalnoga i globalnoga okoliša, tako i tvrdnje koje se tiču općenitoga odnosa prema čovjekovom tehničkom zahvatu u okoliš, te ekološkoj krizi kao posljedici određenoga civilizacijskog modela ili načina života.⁷ Pretpostavilo se da će statistička analiza izdvojiti tri latentne dimenzije: percepciju stanja lokalnoga okoliša, percepciju stanja globalnoga okoliša, te latentnu dimenziju koja se odnosi na nešto općenitija pitanja odnosa čovjeka i prirode (utjecaj čovjeka i tehnologije na prirodu, nedostatak resursa, potreba mijenjanja načina života).

Na temelju teorijskih postavki navedenih u uvodnom dijelu rada i korištenih mjernih instrumenata, postavljene su dvije osnovne hipoteze:

⁷ Na tragu Radermacherova četiri scenarija budućnosti svijeta, možemo se pitati naslućuje li se među ispitanicima ekološka orijentacija koja bi se mogla više opisati kao “ekosocijalno-tržišno gospodarstvo” (scenarij C) ili kao orijentacija prema potrebi “velikog rasta” (scenarij A) (Radermacher, 2003.:187).

H1: *Stanovnici gradova bit će jače zabrinuti za lokalni i globalni okoliš od stanovnika selā, te će biti kritičniji prema postojećem civilizacijskom modelu odnosa prema prirodi.*

Ovakva hipoteza proizlazi iz teorijskoga uvjerenja da tradicionalni ruralni odnos prema okolišu više nije prisutan, odnosno da su stanovnici gradova zbog narušenosti okoliša u gradovima jače ekološki senzibilizirani. Stanovnici sela rjeđe su suočeni s narušavanjem okoliša, a njihova oslonjenost na gospodarsko iskorištavanje prirodnih resursa čini ih manje sklonim očuvanju okoliša.

H2: *Razlike između stanovnika selā i gradova, definirane u prvoj hipotezi, ne mogu biti objašnjene razlikama u sociodemografskom sastavu selā i gradova.*

Budući da neke sociodemografske varijable (spol, dob, stupanj obrazovanja, imovinski status) imaju utjecaja na odnos prema okolišu, ovom se hipotezom tvrdi da mjesto življenja (selo – grad) ima neovisan utjecaj na odnos prema okolišu.

3. Analiza rezultata istraživanja

3.1. Deskriptivna i faktorska analiza ekoloških stavova

U tablici 1. prikazana je deskriptivna analiza (aritmetičke sredine i standardne devijacije) odgovorā na tvrdnje vezane uz odnos prema prirodi i ekološkim problemima. Vidljivo je da najveći stupanj slaganja ispitanici pokazuju s tvrdnjama koje su povezane uz zabrinutost za stanje lokalnoga i globalnoga okoliša, kao što su, npr., tvrdnja 5: "Globalno zatopljanje ozbiljna je opasnost za opstanak čovječanstva" (aritm. sredina 4,09); tvrdnja 3: "Ako se zagađivanje okoliša nastavi ovim tempom, doći će do većih ekoloških katastrofa" (aritm. sredina 4,07) i tvrdnja 12: "Posvuda se šire odlagališta nezbrinutoga otpada (posebice plastike)" (aritm. sredina 4,04). Manji stupanj slaganja ispitanici pokazuju s tvrdnjama koje označavaju blagotvoran utjecaj čovjeka na prirodu, povjerenje u neograničenost prirodnih resursa i nepostojanje potrebe za radikalnijim promjenama u načinu života, kao što su, npr., tvrdnja 1: "Opasnost od zagađenja okoliša u medijima se često preuveličava" (aritm. sredina 2,57); tvrdnja 6: "Ekološku krizu moguće je riješiti i bez velikih promjena u načinu života" (aritm. sredina 2,68); tvrdnja 9: "Korištenjem visoke tehnologije u poljoprivredi čovjek najbolje čuva prirodu" (aritm. sredina 2,68). Stoga se i može konstatirati da su ispitanici, uvjetno govoreći, pokazali relativno visok stupanj ekološke svijesti, bilo da je riječ o globalnoj ili lokalnoj razini problema.

Kako bi se objasnila struktura ovih stavova, provedena je faktorska analiza čiji su rezultati prikazani u tablici 2., a kojom su uz GK kriterij ekstrahirana tri faktora koja su potom podvrgnuta varimax rotaciji. Vidljivo je da su na prvom faktoru visoko saturirane tvrdnje koje se tiču narušenosti lokalnoga okoliša (tvrdnje br. 11, 12, 13, 14 i 15), pa ga stoga imenujemo faktorom **narušenosti lokalnoga okoliša (FE1)**. Drugi faktor vezan je uz globalne ekološke probleme (tvrdnje br. 2, 3, 4 i 5), pa

ga možemo nazvati faktorom **globalnih ekoloških problema (FE2)**. Na trećem faktoru visoko su saturirane tvrdnje koje se tiču procjene načina čovjekova utjecaja na okoliš, te tvrdnje koje se tiču prirodnih resursa i potrebe radikalnije promjene čovjekova utjecaja na okoliš (tvrdnje br. 1, 6, 7, 8, 9 i 10). Visok rezultat na ovom faktoru (**FE3**), dakle, označava vjeru u **pozitivan utjecaj čovjeka na okoliš, neograničenost resursa i nepostojanje potrebe za radikalnijim promjenama u načinu života**. Drugačije rečeno, visok rezultat na ovom faktoru označava nekritičnost prema postojećem civilizacijskom modelu odnosa prema prirodi, odnosno mješavinu antropocentrične i tehnocentrične orijentacije prema prirodi.

Tablica 1.
Ekološki stavovi – deskriptivna analiza

Tvrdnja	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
1. Opasnost od zagađenja okoliša u medijima se često preuveličava.	2,57	1,07
2. Nedostatak vode i nafte dovest će do ratova u bližoj budućnosti.	3,83	0,90
3. Ako se zagađivanje okoliša nastavi ovim tempom, doći će do većih ekoloških katastrofa.	4,07	0,77
4. Kapitalizam i velike korporacije krive su za većinu ekoloških problema.	3,77	0,87
5. Globalno zatoplavanje ozbiljna je opasnost za opstanak čovječanstva.	4,09	0,83
6. Ekološku krizu moguće je riješiti i bez velikih promjena u načinu života.	2,68	1,09
7. Prirodni resursi su neograničeni, samo ih treba bolje koristiti.	2,89	1,23
8. Čovjek je svojim djelovanjem unaprijedio prirodni okoliš.	2,72	0,97
9. Korištenjem visoke tehnologije u poljoprivredi čovjek najbolje čuva prirodu.	2,68	0,94
10. Prirodna dobra trebaju služiti čovjekovim potrebama pa je normalno da ih čovjek troši.	3,49	0,89
11. Tlo je zagađeno umjetnim dodacima (gnojivima, herbicidima, pesticidima).	4,02	0,78
12. Posvuda se šire odlagališta nezbrinutoga otpada (posebice plastike).	4,04	0,83
13. Rijeke kao i vode stajačice zagađene su tehnološkim ispuštima (otpadne vode, korištena sintetička ulja i sl.).	4,01	0,74
14. Pretjerana sječa šuma poremetila je mikroklimu kraja u kojemu živim.	3,65	0,98
15. Automobili i lokalna industrija zagađili su zrak kraja u kojemu živim.	3,76	0,94

To, između ostalog, potvrđuje i relativno visoka saturacija prve tvrdnje (“Opasnost od zagađenja okoliša u medijima često se preuveličava”) na ovom faktoru jer kada se medijsko ukazivanje na ekološke probleme smatra pretjeranim, očito je prisutna antropocentrična i tehnocentrična interpretacija upotrebe prirodnih resursa i okoliša općenito, koja ukazivanje na ekološke probleme obično tumači kao pretjeranu i neuku reakciju “laičke javnosti”. Kao ilustracija ovoga faktora mogu poslužiti i tvrdnje br. 7 i 8: “Prirodni resursi su neograničeni, samo ih treba bolje koristiti”, te “Čovjek je svojim djelovanjem unaprijedio prirodni okoliš”.

Tablica 2.
Ekološki stavovi – faktorska struktura

Tvrđnja	FE1	FE2	FE3
1. Opasnost od zagađenja okoliša u medijima se često preuveličava.	-0,15	-0,07	0,44
2. Nedostatak vode i nafte dovest će do ratova u bližoj budućnosti.	0,19	0,68	-0,05
3. Ako se zagađivanje okoliša nastavi ovim tempom, doći će do većih ekoloških katastrofa.	0,18	0,78	-0,07
4. Kapitalizam i velike korporacije krive su za većinu ekoloških problema.	0,13	0,71	0,05
5. Globalno zatopljanje ozbiljna je opasnost za opstanak čovječanstva.	0,14	0,78	-0,03
6. Ekološku krizu moguće je riješiti i bez velikih promjena u načinu života.	-0,12	0,12	0,47
7. Prirodni resursi su neograničeni, samo ih treba bolje koristiti.	0,02	0,02	0,72
8. Čovjek je svojim djelovanjem unaprijedio prirodni okoliš.	0,02	-0,15	0,72
9. Korištenjem visoke tehnologije u poljoprivredi čovjek najbolje čuva prirodu.	-0,05	-0,06	0,66
10. Prirodna dobra trebaju služiti čovjekovim potrebama pa je normalno da ih čovjek troši.	0,07	0,02	0,64
11. Tlo na ovom području zagađeno je umjetnim dodacima (gnojivima, herbicidima, pesticidima).	0,67	0,26	-0,07
12. Posvuda se šire odlagališta nezbrinutoga otpada (posebice plastike).	0,75	0,09	-0,08
13. Rijeke kao i vode stajačice na ovom su području zagađene tehnološkim ispuštima (otpadne vode, korištena sintetička ulja i sl.).	0,81	0,10	-0,04
14. Pretjerana sječa šuma poremetila je mikroklimu kraja u kojemu živim.	0,76	0,16	0,03
15. Automobili i lokalna industrija zagađili su zrak kraja u kojemu živim.	0,71	0,18	-0,10

Dobivanje tri međusobno nezavisne latentne dimenzije, tj. skale, ne iznenađuje ako se ima u vidu "fragmentiranost" ekološke svijesti utvrđene nekim prethodnim istraživanjima. Tako, npr., Kufrin (1996.:7-14) utvrđuje da su stavovi o pojedinim konkretnim ekološkim pitanjima, poput primjene nuklearne energije, kvalitete hrane, demografskoga rasta i sl., međusobno neovisni, tj. da ispitanik može biti "pro-ekološki" orijentiran u procjeni jednoga pitanja, a sasvim suprotno orijentiran u procjeni nekoga drugog pitanja.

Isto istraživanje pokazuje i da općenite orijentacije u odnosu na prirodu, odnosno stavovi o odnosu društva, tehnike i prirode (tehnicizam, antropocentrizam, naturalizam), nisu izrazito jako povezani sa stavovima o konkretnim ekološkim pitanjima i problemima. Stoga se može i reći da su stavovi o objektu "priroda" zapravo podijeljeni na niz različitih stavova o pojedinim dijelovima prirode ili ekoloških problema, koji su pod utjecajem različitih uvjerenja i vrijednosti, tj. da su stavovi o prirodi očito dobrim dijelom individualno i kontekstualno uvjetovani. Dakle, možemo govoriti o odnosu prema konkretnim ekološkim problemima, ali i o "orijentacijskom identitetu" kada je riječ o odnosu prema nekoj bazičnoj vrijednosti, u ovom slučaju prirodi (Cifrić, 2008.:192).

3.2. Provjera hipoteza i rasprava

Kako je prvom hipotezom ovoga rada pretpostavljena jača zabrinutost stanovnika gradova za lokalne i globalne ekološke probleme, odnosno veća kritičnost prema postojećem civilizacijskom modelu odnosa prema okolišu, provjerene su razlike između stanovnika selā i gradova na dobivenim latentnim dimenzijama. Rezultati statističkoga testiranja (t-testovi) prikazani su u tablici 3.

Tablica 3.

Razlike na latentnim dimenzijama između ruralnih i urbanih stanovnika

	t	p
FE1	-2,84	0,005
FE2	-0,97	0,34
FE3	3,56	0,000

Iz tablice 3. vidljivo je da je prva hipoteza (H1) odbačena jedino u slučaju drugoga faktora-skale (FE2). Naime, nije ustanovljena statistički značajna razlika između seoskih i gradskih stanovnika kada je u pitanju procjena ozbiljnosti globalnih ekoloških problema. Prva hipoteza prihvaćena je u slučaju druga dva faktora. Naime, pokazuje se da su stanovnici grada više zabrinuti za stanje lokalnoga okoliša (FE1), te da u manjoj mjeri od stanovnika sela vjeruju u blagotvornost čovjekova utjecaja na prirodu, neograničenost resursa i nepostojanje potrebe za radikalnijim promjenama u načinu života kako bi se umanjila kriza okoliša (FE3).

Kako je naznačeno i u teorijskom uvodu, naglašenija procjena ozbiljnosti lokalnih ekoloških problema vjerojatno je rezultat jače narušenosti okoliša u gradovima (u ovom slučaju u gradu Osijeku), odnosno može se objasniti situacijski (kontekstualno), na što upućuju i rezultati drugih istraživanja. Tako, primjerice, jedno kanadsko istraživanje (Blake, 2001.) pokazuje da je procjena ozbiljnosti pojedinoga tipa ekoloških problema ovisna o stvarnom iskustvu s tim problemom. U tom istraživanju stanovnici gradova jače su naglašavali probleme vezane uz zagađenje zraka zbog automobilskoga prometa, dok su stanovnici ruralnih sredina češće naglašavali ekološke probleme vezane uz ekstraktivne djelatnosti (šumarstvo, rudarstvo). Dodatna analiza koju smo proveli ukazuje na slične obrasce. Naime, veća zabrinutost stanovnika grada stanjem lokalnoga okoliša uglavnom je rezultat većega rezultata na dvjema česticama, i to onima koji se tiču specifično urbanih problema (otpad i zagađenja zraka zbog automobilskoga prometa i industrije). Rezultati na drugim česticama (zagađenost tla, rijeka i sječa šuma) podjednaki su kod urbanih i ruralnih ispitanika.

Spomenuto istraživanje pokazuje da je i usmjerenost ekoloških stavova povezana s konkretnim interesima stanovnika gradova i selā, a ti su interesi povezani s dominantnim gospodarskim djelatnostima koje prevladavaju na određenom području.

Stanovnici područja u kojima dominiraju ekstraktivne djelatnosti rjeđe podržavaju državno reguliranje ekoloških problema putem zakonske regulative zato što vjeruju da bi im takva regulativa nanijela znatne gospodarske štete (Blake, 2001.:718–719). Naime, pretpostavimo li model po kojemu ekološki stavovi proizlaze iz specifične organizacije uvjerenja, evaluativnih uvjerenja i vrijednosti koje su pojedincu važne (Heberlein, 1981.), razumljivo je da će proekološki stavovi biti rjeđe prisutni ukoliko predstavljaju negiranje važne vrednote osobnoga materijalnog blagostanja, tj. ako su u konfliktu s realiziranjem navedene vrednote. Situacijsko je objašnjenje moguće i kod razlika između stanovnika sela i grada na trećem faktoru. Naime, u gradovima djeluje veći broj ekoloških udruga, a i različite promidžbene kampanje koje se tiču zaštite okoliša češće su u gradovima nego u selima. S druge strane, ekološki pokreti u pravilu su slabije prihvaćeni u ruralnim sredinama zbog toga što ruralnu kulturu često karakteriziraju lokalni referentni okvir razmišljanja i djelovanja, odbacivanje apstraktno-znanstvenih koncepata i nepovjerenje prema ljudima izvan lokalne zajednice (McBeth, 1995.:40). Budući da ekološki pokreti nose suprotne značajke, nije čudno da između ekologista i stanovnika sela često nastaju komunikacijski “kratki spojevi” i nepovjerenje.

S obzirom da se gradovi i sela razlikuju po demografskom sastavu, tj. da u selima ima više starijih, manje obrazovanih ljudi i ljudi slabijega imovinskoga statusa, u analizu su uvrštene i varijable obrazovanja, dobi, spola i imovinskoga statusa. Navedene varijable uvrštene su kako bi se utvrdilo jesu li ustanovljene razlike između stanovnika grada i sela posljedica njihova različitoga demografskog sastava ili postoji samostalno djelovanje “ruralno-urbanoga faktora” utemeljenoga na različitom stanju okoliša u selima i gradovima, ili na specifičnim gospodarskim interesima. Drugačije rečeno, pokušalo se ustanoviti hoće li razlike u ekološkim orijentacijama između stanovnika grada i sela ostati i nakon što se kontroliraju demografske varijable (H2). Primijenjen je tzv. generalni linearni model, a rezultati su prikazani u tablicama 4., 5. i 6.

Tablica 4.
Nezavisna varijabla – stanje lokalnoga okoliša (FE1)

Varijabla	F	p	eta
stupanj obrazovanja	0,50	0,61	0,002
dob	11,22	0,001	0,02
mjesto stanovanja (selo/grad)	4,73	0,03	0,008
spol	7,47	0,017	0,02
imovinski status	3,05	0,017	0,02
R ² = 0,075; korigirani R ² = 0,061			

Kao što je vidljivo iz tablice 4., varijable dobi, mjesta stanovanja, spola i imovinskoga statusa statistički su značajno (na razini 0,05) povezane s procjenom stanja

lokalnoga okoliša (FE1), a model tumači svega oko 6% varijance. Dakle, za stanje lokalnoga okoliša najviše su zabrinuti stariji ljudi (pogotovo oni iznad 60 godina), stanovnici gradova, žene i ljudi slabijega imovinskog statusa. Varijabla obrazovanja, barem prema rezultatima ovoga istraživanja, nema nezavisan utjecaj na ocjenu stanja lokalnoga okoliša, tj. na ocjenu ozbiljnosti njegove narušenosti. Vidljivo je i da razlike u zabrinutosti za lokalni okoliš između stanovnika selā i gradova postoje i nakon što se kontroliraju sociodemografske varijable, što u ovom slučaju potvrđuje drugi hipotezu (H2). No, treba napomenuti da, nakon kontrole sociodemografskih varijabli, mjesto življenja ima relativno mali utjecaj na percepciju lokalnoga okoliša (tumači manje od 1% varijance).

Tablica 5.
Nezavisna varijabla – globalni ekološki problemi (FE2)

Varijabla	F	p	eta
stupanj obrazovanja	4,12	0,017	0,014
dob	0,22	0,65	0,000
mjesto stanovanja (selo/grad)	1,46	0,23	0,002
spol	1,84	0,17	0,003
imovinski status	0,46	0,76	0,003
R ² = 0,026; korigirani R ² = 0,011			

Iz tablice 5. vidi se da postoji statistički značajna razlika kada je u pitanju varijabla obrazovanja, tj. za globalne probleme okoliša statistički značajno su više zabrinuti manje obrazovani ljudi (poglavito oni s osnovnom školom) dok ostale varijable, među njima i mjesto stanovanja, nisu statistički značajno povezane sa zabrinutošću za stanje globalnoga okoliša. Treba napomenuti i da model tumači svega nešto više od 1% varijance zavisne varijable.

Povezanost rezultata na prve dvije latentne dimenzije s analiziranim sociodemografskim varijablama relativno je očekivana imajući u vidu rezultate nekih ranijih istraživanja percepcije ekoloških problema. Tako, primjerice, Cifrić (2005.) utvrđuje veću zabrinutost osoba nižega stupnja obrazovanja (završene osnovne škole) i starijih ljudi kada je u pitanju percepcija ozbiljnosti niza ekoloških problema. No, s obzirom da u tom istraživanju nije razdvojena percepcija lokalnih i globalnih ekoloških problema, potpuna usporedivost s našim istraživanjem u tom smislu ipak nije moguća.

Iz tablice 6. vidi se da su sve varijable, osim spola, statistički značajno povezane s trećim faktorom. Konkretno, ljudi višega stupnja obrazovanja, mladi ljudi, ljudi slabijega imovinskog statusa, te stanovnici gradova kritičniji su u pogledu čovjekova utjecaja na prirodu, manje vjeruju u neograničenost prirodnih resursa, te češće vjeruju u potrebu promjene načina života kao rješenja krize okoliša. Model tumači

nešto više od 8% varijance zavisne varijable, s najvećim utjecajem obrazovanja (oko 4%)⁸. Zanimljivo je primijetiti da ljudi boljšega imovinskog statusa u većoj mjeri od ljudi slabijega imovinskog statusa odbijaju pomisao o ograničenosti resursa, negativnom utjecaju čovjeka na okoliš, odnosno potrebu mijenjanja načina života. Tu je vjerojatno riječ o svojevrsnoj kognitivnoj disonanci, tj. o odbijanju informacija koje bi osporile mogućnost zadržavanja dosadašnjega (visokoga) životnog standarda.

Tablica 6.

Nezavisna varijabla – pozitivan utjecaj čovjeka na okoliš, neograničenost resursa i nepostojanje potrebe za radikalnijim promjenama u načinu života (FE3)

Varijabla	F	p	eta
stupanj obrazovanja	12,32	0,000	0,04
dob	11,44	0,001	0,019
mjesto stanovanja (selo/grad)	12,31	0,000	0,021
spol	0,22	0,64	0,000
imovinski status	3,75	0,005	0,025
R ² = 0,100; korigirani R ² = 0,086			

Zanimljiv je i utjecaj varijable obrazovanja na ispitivane stavove. Naime, obrazovni sustav u današnjem smislu rezultat je društvene modernizacije koja je dio prosvjetiteljskoga kulturno-civilizacijskog projekta. Prosvjetiteljstvo u svojim počecima vlastiti smisao nalazi u povećanju čovjekove autonomije, a ta se autonomija odnosi kako na neposrednu materijalnu prinudu tako i na nepravedne društvene odnose i mogućnost samostalnih moralnih i društvenih prosudbi. Obrazovanje i samoobrazovanje važno su sredstvo postizanja takve autonomije. No, s vremenom prosvjetiteljski projekt reducira se na svoju znanstveno-tehničku komponentu čija je uloga proizvesti sve veću količinu znanja upotrebljivoga za povećanje materijalnoga blagostanja i podržavanje eksponencijalno rastuće potrošnje. Redukcija prosvjetiteljskoga projekta dovodi i do redukcije prirode na spremište resursa koji se upotrebljavaju proizvoljno, ne mareći za dugoročnu održivost i etički subjektivitet živih bića. Stoga i današnjim obrazovnim sustavom dominiraju obrazovni, a ne odgojni ciljevi, a obrazovanje je puno uspješnije u prenošenju stručnoga, specijalističkoga znanja u odnosu na prenošenje *orijentacijskoga znanja* koje omogućuje samostalno strategijsko razmišljanje koje uključuje i propitivanje smisla društvenoga napretka (Cifrić, 2007.:45–47). Obrazovni sustav postaje diferencirani društveni podsustav čija je osnovna uloga proizvesti kvantum praktično upotrebljivoga tehničkoga znanja, pa se stoga i javne rasprave o obrazovnom sustavu rijetko vode

⁸ Relativno mali dio protumačene varijance nezavisnih varijabli ukazuje da sociodemografske varijable korištene u ovome istraživanju nisu osobito jak prediktor odnosa prema prirodi.

oko odgojnih ciljeva koje bi on trebao ostvariti (a koji su najčešće nejasni i samo deklarativni). Obrazovne reforme uglavnom se svode na efikasniju organizaciju sustava, poboljšanje materijalnih uvjeta i povećanje produktivnosti putem uvođenja administrativno-tržišnih poticaja (eksterno vrednovanje, roditeljski izbor, vezivanje financiranja uz učinak i sl.).

No, imajući u vidu rezultate ovoga i drugih istraživanja, vidljivo je da je obrazovni sustav, unatoč gore navedenim nedostacima, u svojem kurikulumu usvojio neke elemente ekološko-civilizacijske kritike, te povećao ekološki senzibilitet i informiranost. Stoga se i "dubinsko" procjenjivanje krize okoliša (ograničenost resursa, čovjekovo djelovanje, način života) od strane obrazovnijih ispitanika može objasniti većom izloženosti proekološkim idejama, kao i većom općom informiranosti. S druge strane, nalaz dobiven ovim istraživanjem po kojemu manje obrazovani stanovnici stanje globalnoga okoliša procjenjuju nepovoljnije od obrazovnijih ispitanika, nešto je teže objasniti.

Veći rezultat kojega na trećem faktoru postižu mlađi ispitanici, tj., njihovo manje uvjerenje u čovjekov blagotvoran utjecaj na okoliš, neograničenost prirodnih resursa, te nepostojanje potrebe za radikalnijim promjenama u načinu života, može biti objašnjen manjom uklopljenošću mladih ljudi u dominantni socijalni poredak koji naglašava vrijednost gospodarskoga rasta (Olli i sur., 2001.:184). Moglo bi se reći da mladi ljudi još uvijek nisu u tolikoj mjeri kao starije osobe internalizirali vrijednost gospodarskoga rasta ili još uvijek ne vide svojevršnu napetost između želje za rastom i povećanjem osobnoga i društvenoga blagostanja, s jedne strane, i zaštite okoliša i dugoročne održivosti društva i života uopće, s druge strane. Kao dodatni razlog može se navesti i prisutnost ekoloških sadržaja u obrazovnom kurikulumu koja je danas sigurno veća nego ranije, pa su mlađe generacije, stoga, vjerojatno više ekološki senzibilizirane.

Rezultati upućuju da se manji rezultat stanovnika sela u odnosu na stanovnike grada na ovoj skali ne može objasniti njihovim slabijim imovinskim statusom i drugim sociodemografskim varijablama. Drugačije rečeno, manja kritičnost ruralnih stanovnika prema štetnom utjecaju čovjeka na okoliš, rjeđe prisutno uvjerenje o ograničenosti prirodnih resursa, te manja sklonost promjeni civilizacijskoga odnosa prema okolišu, ne mogu biti objašnjeni osiromašenošću slavonskoga sela i demografskim procesima kojima je zahvaćeno (starenje stanovništva, odlazak mladih i obrazovnijih stanovnika...), čime je i u ovom slučaju potvrđena druga hipoteza (H2). Ipak, treba napomenuti da varijanca protumačena mjestom stanovanja, nakon kontrole sociodemografskih varijabli, iznosi svega oko 2%.

4. Zaključak

Globalizacija je uključila gospodarski, tehnološki, politički i kulturni svijet u jedinstven proces koji je svojim promjenama dohvatio kako urbani, tako i ruralni prostor. Mnoge su promjene bile neželjene i neočekivane, neke, pak, željene nisu se ni

dogodile. Posebice se nije dogodila sigurnost opstanka zbog rastuće socioekološke krize. Sve brojnija populacija na zemlji, oskudnost i ograničenost prirodnih resursa, globalno zatopljenje..., razlozi su uznemirenosti glede sutrašnjice koja se već danas prepoznaje kao "pustošenje života i pustošenje zemlje" (Al Gore, 1994.:132). Ta se uznemirenost osjeća u razvijenom i u nerazvijenom svijetu. Ona je, također, prisutna u ruralnom i urbanom prostoru, ali se ne mora jednako izražavati. Danas je seljak sve manje ostao "vrtlar prirode", kao što je i selo sve manje prostor "romantike seoskoga života". Tržišni su odnosi prisutni u proizvodnji hrane, kao i u proizvodnji automobila. Oni su, također, prisutni i u "proizvodnji kulturne posebnosti sela" (posebice u kontinentalnom turizmu) pa je iz svega teško očekivati značajnu razliku svjetonazora stanovnika sela u odnosu na stanovnike grada. No, kada je riječ o odnosu prema prirodi, ta bi se razlika ipak mogla očekivati. Ekocentrična orijentacija očekivanja je u ruralnom prostoru koje je manje posredovano tehnikom, nego što je to slučaj u urbanom prostoru. Ekocentriizam bi mogao dobiti prednost pred antropocentrizmom i kulturocentriizmom kada je riječ o ruralnom prostoru jer je upravo ekocentrična orijentacija u osnovi ruralne kulture (Šundalić, 2006.:210–214). No, kulturna uniformizacija, kao i objektivno stanje okoliša u selima i gradovima, uz oslonjenost sela na iskorištavanje prirodnih resursa, utječu na gubljenje tradicionalnoga ruralnog odnosa prema okolišu. Stoga je i prva hipoteza ovoga rada (H1) bila da su stanovnici gradova zabrinutiji za lokalne i globalne ekološke probleme, te kritičniji u odnosu na postojeći civilizacijski model odnosa prema okolišu. U drugoj hipotezi (H2) pretpostavljeno je da navedene razlike nisu posljedica različitoga sociodemografskog sastava selā i gradova.

Provedeno empirijsko istraživanje, čiji su rezultati prezentirani u ovome radu, pokazuje da se povezanost između mjesta življenja (selo – grad) i ekoloških stavova razlikuje po razinama općenitosti mjerenja stavova, odnosno da je ova povezanost očito determinirana nizom uzroka. Najniža razina mjerenja, percepcija ozbiljnosti narušenosti lokalnoga okoliša, pokazuje jaču zabrinutost gradskih stanovnika u odnosu na stanovnike sela. Analiza pojedinih tvrdnji iz upitnika pokazuje da se ove razlike vjerojatno mogu protumačiti objektivno lošijim stanjem okoliša u gradovima, tj. specifično urbanim ekološkim problemima (zagađenost zraka, buka zbog pretjeranoga prometa i sl.). S druge strane, rezultati istraživanja pokazali su da se urbani i ruralni stanovnici ne razlikuju kada je u pitanju percepcija ozbiljnosti globalnih ekoloških problema, tj. da na ovu percepciju najjači utjecaj ima varijabla obrazovanja. Najviša razina općenitosti mjerenja ekoloških stavova primijenjena u ovome istraživanju, mjerenje percepcije utjecaja čovjeka na prirodu i potrebe radikalnijih promjena u odnosu prema prirodi, pokazala je jaču senzibiliziranost stanovnika gradova, tj. njihovu veću kritičnost u pogledu čovjekova utjecaja na prirodu. Imajući u vidu navedene rezultate, moglo bi se reći da je prva hipoteza (H1) većim dijelom potvrđena.

Iako i varijable obrazovanja, dobi, spola i imovinskoga statusa imaju utjecaja na odnos prema okolišu, razlike između urbanih i ruralnih stanovnika ostaju i kada se kontroliraju ovi čimbenici. Očito je, dakle, da se razlike u ekološkim orijentacijama gradskih i seoskih stanovnika, osim različitim demografskim sastavom,

moгу tumačiti i objektivnom kvalitetom okoliša, tj. njegovom jačom narušenošću u gradovima, izloženošću ekološkim idejama, različitim gospodarskim interesima vezanim uz iskorištavanje prirodnih resursa i slično. Time je i potvrđena druga hipoteza ovoga rada (H2).

Unatoč ustanovljenim razlikama između ruralnih i urbanih stanovnika, relativno mali dio protumačene varijance u svim primijenjenim modelima pokazuje da je odnos prema okolišu tek u manjoj mjeri uvjetovan mjestom stanovanja.

Literatura

1. Blake, D. E. (2001). Contextual Effects on Environmental Attitudes and Behavior. *Environment and Behavior*, 33 (5):708–725.
2. Cifrić, I. (2007). *Bioetička ekumena*. Zagreb: Pergamena.
3. Cifrić, I. (2005). Ekološka zabrinutost. Percepcija ekoloških problema kao zabrinjavajućih. *Socijalna ekologija*, 14 (1–2):1–28.
4. Cifrić, I. (1999). Globalizacija i ruralni razvoj. *Sociologija sela*, 37 (4):387–405.
5. Cifrić, I. (2001). Ruralni metabolizam. *Socijalna ekologija*, 10 (1–2):27–42.
6. Cifrić, I. (2008). Socijalno-ekološke orijentacije kao obilježja identiteta. U: Cifrić, I. (Ur.). *Relacijski identitet*. Zagreb: HSD – IDIZ. Zavod za sociologiju FF-a.
7. Gore, A. (1994). *Zemlja u ravnoteži*. Zagreb: Mladost.
8. Heberlein, T. A. (1981). Environmental Attitudes. *Zeitschrift für Umweltpolitik*, 2:241–270.
9. Ittelson, W. H. (1978). Environmental Perception and Urban Experience. *Environment and Behavior*, 10 (2):193–213.
10. Kufrin, K. (1996). Ekološki stavovi i spremnost za ekološki angažman. *Socijalna ekologija*, 5 (1):1–20.
11. McBeth, M. K. (1995). Rural Environmental and Economic Development Attitudes: An Empirical Analysis. *Economic Development Quarterly*, 9 (1):39–49.
12. Olli, E.; Grendstand, G.; Wollebaek, D. (2001). Correlates of Environmental Behaviors: Bringing Back Social Context. *Environment and Behavior*, 33 (2):181–208.
13. Radermacher, F. J. (2003). *Ravnoteža ili razaranje*. Zagreb: Intercon – Nakladni zavod Globus.
14. Salka, W. M. (2001). Urban-Rural Conflict Over Environmental Policy in the Western United States. *The American Review of Public Administration*, 31 (1):33–48.
15. Šundalić, A. (2006). Ekocentrični pristup ruralnom prostoru. *Socijalna ekologija*, 15 (3):203–218.
16. Tremblay, K. R.; Dunlap, R. E. (1978). Rural residence and concern with environmental quality: A replication and extension. *Rural Sociology*, 43 (3):474–491.

Antun Šundalić

Željko Pavić

The Faculty of Economics, Osijek, Croatia

e-mail: antun.sundalic@efos.hr; zpavic@xnet.hr

Socio-spatial Determinants of Attitudes Towards Nature

Abstract

The purpose of the empirical survey research (N=608, cluster sample, Slavonia and Baranja area) presented in this article was to establish whether the place of living (village-town) implies different attitudes towards local (air pollution, water pollution...) and global environmental problems (global warming, environmental disasters...), i.e. whether rural and urban population differ in their attitudes towards human influence on nature and the ways of resolving the ecological crisis. The results show that rural and town inhabitants are equally concerned about global environmental problems but rural inhabitants are less concerned about local environmental problems than town inhabitants; they are also less critical of human influence on nature and less radical in their belief that something should change in the way of life or attitude towards nature. These findings could be explained by higher intensity of environmental problems in towns, as well as less frequent exposure to environmental ideas, movements and information in rural areas. Although differences between urban and rural inhabitants remain even when sociodemographic variables are controlled (gender, age, education, income), a relatively low degree of explained variance indicates that the place of living has little impact on environmental attitudes measured in this research.

Key words: village, town, environmental attitudes, environmental problems, rural culture, modern society.

Received in June 2008

Accepted in November 2008